

Jean-Jacques
Rousseau
Een rusteloos genie

Leo Damrosch

Uitgeverij Ten Have/Veen Magazines

INHOUD

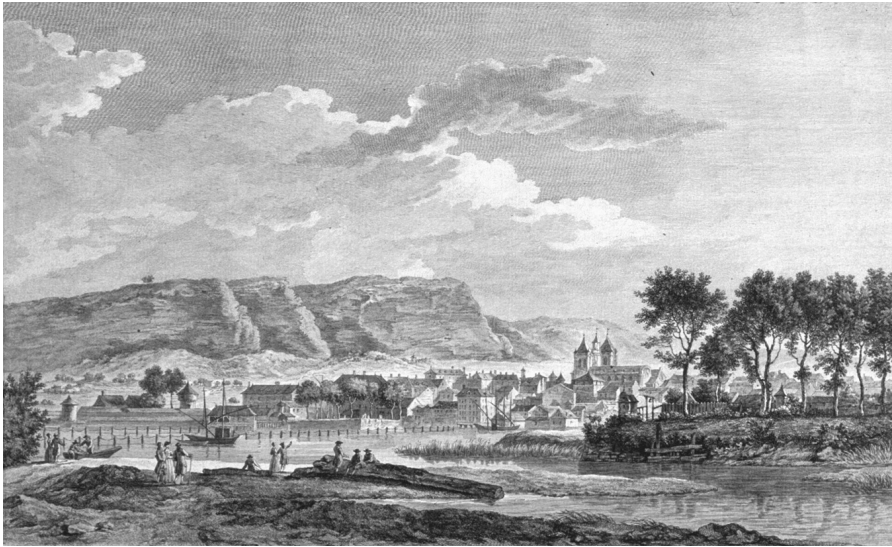
Inleiding	5
I De eenzaamheid van een geniaal kind	11
II Het einde van de onschuld	31
III 'Ik verlangde naar een geluk waar ik geen idee van had'	51
IV Rousseau vindt een moeder	81
V Een jaar zwerven	103
VI In mamams huis	122
VII De idylle van Les Charmettes	146
VIII Verbreding van de horizon: Lyon en Parijs	175
IX De maskers van Venetië	197
X Een levenspartner en een geheim	215
XI Leerling-schrijver	229
XII Het begin van de roem	246
XIII Rousseaus originaliteit	272
XIV Bewondering in Geneve, vervreemding in Parijs	284
XV Een hartstocht	298
XVI De breuk met de Verlichting	329
XVII Eindelijk vrede en de triomf van <i>Julie</i>	354
XVIII Emile en Het maatschappelijk verdrag	383
XIX Ballingschap in de bergen	418
XX Opnieuw verbannen	447
XXI In een vreemd land	463
XXII Het verleden herleeft	497
XXIII In een zelfgemaakt labyrint	512
XXIV De laatste jaren in Parijs	530
Tijdlijn van het leven van Rousseau	565
Noten	571
Verantwoording en illustraties	621
Register	625

I

De eenzaamheid van een geniaal kind

‘Ik werd geboren in Genève in 1712,’ zo schrijft Rousseau in zijn *Bekentenissen*, ‘als zoon van Isaac Rousseau *citoyen* en Suzanne Bernard *citoyenne*.’ Hij was altijd trots op zijn burgerschap en toen hij een prominent schrijver werd in Parijs, schreef hij zichzelf in als *Jean-Jacques Rousseau, citoyen de Genève*. Hij had het protestants geloof toen al afgezworen en daardoor zijn burgerschapsrechten in Genève verloren. Later zouden zijn boeken in die stad in het openbaar worden verbrand, voorzien van een blijvend arrestatiebevel indien hij zou terugkeren.

Zijn geboorte op 28 juni was onheilspellend. ‘Ik was bij mijn geboorte bijna gestorven,’ schrijft hij zonder nadere toelichting. ‘Ze hadden weinig hoop dat ze me konden redden.’ Een ware ramp maakte zijn geboorte tot ‘de eerste in een reeks van tegenslagen’. Drie dagen nadat hij op 4 juli was gedoopt in de grote kathedraal, stierf zijn moeder aan hevige koortsaanvallen. Een halve eeuw later, toen hij zijn boek over de ontwikkeling van kinderen schreef, verklaarde Rousseau dat een klein kind de dood onmogelijk kan begrijpen. ‘Niemand heeft hem de kunst geleerd van het voorwenden van verdriet dat hij niet voelt; hij heeft geen tranen gesimuleerd bij iemands dood, omdat hij niet weet wat sterven is.’ Een belangrijk deel van zijn vroege levenservaring was dat hij moest rouwen om een moeder waar hij ongelooflijk sterk op leek en die hij op de een of andere wijze had vermoord. Dat schuldgevoel zou hem zijn hele leven achtervolgen. Als hij inderdaad bij de geboorte bijna stierf, heeft hij

Achttiende-eeuws Genève

Uitzicht vanaf de noordoever van Lac Léman, met de grote kathedraal die boven de stad uitsteekt en de top van de Salève daarachter. Het dorp Bossey, waar Rousseau op tienjarige leeftijd ging wonen, ligt dicht bij de Salève. Het meer mondt uit in de Rhône, die rechts buiten het zicht ligt.

later mogelijk het gevoel gehad dat hijzelf beter het leven had kunnen laten in zijn moeders plaats. Heel zijn leven had hij de neiging om het moederschap in een sentimenteel licht te bezien. Op middelbare leeftijd schreef hij plechtig aan een jongeman die om advies vroeg:

‘Een zoon die ruzie maakt met zijn moeder heeft het altijd bij het verkeerde eind [...] Het recht van moeders is het meest heilige recht dat ik ken en kan onder geen enkele omstandigheden worden gebroken zonder een misdaad te plegen.’

Er is veel dat Rousseau nooit geweten heeft over zijn ouders, waaronder hun leeftijd. Hij dacht dat zijn vader vijftien jaar jonger was dan hij eigenlijk was. Over zijn voorouders was hij ronduit slecht geïnformeerd. Net als veel families in Genève waren de eerste Rousseaus naar de stad geëmigreerd vanuit Frankrijk, omdat de protestanten daar werden vervolgd. Didier Rousseau, Jean-Jacques’

overoverovergrootvader, arriveerde in Genève in 1549 en begon daar een wijnhandel. Hij was in Parijs boekhandelaar geweest en was misschien, net als zijn beroemde nakomeling, twee eeuwen later, in de problemen gekomen vanwege subversieve publicaties. Je zou je gemakkelijk kunnen voorstellen dat Jean-Jacques trots zou zijn geweest op deze voorouder, die in ballingschap was gegaan voor zijn overtuiging. Er is echter geen enkel bewijs dat hij ooit van hem had gehoord.

Didiers nakomelingen werden nijvere handelslieden en handwerkslieden, die weinig sporen nalieten in de officiële documenten. Jean-Jacques' vader, Isaac, was echter een interessant man. Hij werd klokkenmaker, wat niet verrassend was, omdat zijn grootvader, vader en broers allemaal klokkenmakers waren. Maar hij hield ook van muziek en speelde bijzonder goed viool. Als gezelschap had hij zijn leermeester verlaten om dansleraar te worden. Dansen was niet langer geheel verboden door de calvinistische theocratie van Genève, maar het had geen goede reputatie. De Consistorie – een commissie van pastores en leken die waakte over de moraal – stond het dansen alleen toe aan immigranten uit het buitenland, die weigerden om het op te geven. Na korte tijd stopte Isaac met zijn dubieuze experiment en keerde terug naar het familieberoep, waarin hij zich uiteindelijk kwalificeerde als leermeester. Door de jaren heen kwam hij herhaaldelijk in de problemen door zijn opvliegende karakter. In 1699 maakte hij ruzie met een paar Engelse officieren die hun zwaarden trokken en hem bedreigden; hij was degene die hiervoor werd bestraft, omdat de autoriteiten bang waren om buitenlandse bezoekers te kwetsen. Door een dergelijk incident zou Isaac op een goede dag uit het leven van zijn zoon verdwijnen.

Jean-Jacques zelf schreef dat zijn afkomst een droevig hoofdstuk was in een grote romance. Zijn moeders familie was sociaal superieur aan de Rousseaus en keurde de verbintenis van hun dochter met de nederige klokkenmaker af, ook al was het paar sinds hun vroege kinderjaren onafscheidelijk. Volgens de *Bekentnissen* vroeg Suzanne Isaac om op reis te gaan en haar te vergeten, maar hij keerde nog verliefder terug dan hij was toen hij vertrok. Ze was kuis gebleven en ze zwoeren elkaar eeuwig trouw, 'en de hemel zegende hun gelofte'.

Ondertussen werd Suzanne's broer Gabriel verliefd op Isaac's zus Théodora, die aandrong op een gezamenlijk huwelijksfeest. En zo 'organiseerde de liefde alles en werden er op een en dezelfde dag twee huwelijken gesloten'.

De feiten die aan de archieven kunnen worden ontleend, vertellen een heel ander verhaal. Suzanne's vader, Jacques Bernard, zou gevangen hebben gezeten wegens overspel, en werd een jaar later gedwongen om de kosten te betalen voor een onwettig kind dat hij had verwekt bij zijn tweede minnares. Hij trouwde met een derde vrouw, Anne-Marie Marchard, en zes maanden later werd Suzanne geboren. Toen Suzanne negen jaar oud was, stierf haar vader, net in de dertig, en de familie deed zijn best om de herinnering daaraan zoveel mogelijk uit te wissen. De vriendelijke pastor Samuel Bernard, die haar opvoedde, en van wie Jean-Jacques altijd dacht dat hij haar vader was (hij stierf elf jaar voordat de jongen werd geboren), was in feite haar oom.

Suzanne was beeldschoon, muzikaal getalenteerd en duidelijk een vrouw met karakter. In 1695, toen ze drieëntwintig was, moest ze voor de Consistorie verschijnen. Ze werd berispt vanwege het feit dat ze een getrouwde man, genaamd Vincent Sarrasin, toestemming had gegeven om haar te bezoeken. Wat ook niet door de beugel kon, was dat ze veel belangstelling had voor het theater. Theater was niet toegestaan in Genève, met als uitzondering straattheater. Op een dag op de Place Molard, 'bij het theater, waar ze medicijnen verkopen en kluchten en komedies spelen, was mejuffrouw Bernard gezien verkleed als een man of een boer'. Nader onderzoek leerde dat ze was vermomd als boerin, niet als boer. Volgens getuigen had ze beweerd dat ze de kluchten wilde zien zonder te worden herkend door Sarrasin, die een oogje op haar had. Zelf zwoer ze dat het nooit was gebeurd, maar de Consistorie velde een hard oordeel: 'Ervan overtuigd, ondanks haar ontkenning, dat we goed geïnformeerd zijn over de waarheid omtrent haar vermeende vermomming, waarvoor we haar streng hebben bestraft, [...] vermanen wij haar ten strengste om geen omgang meer te hebben met monsieur Vincent Sarrasin.'

Acht jaar later, toen ze eenendertig was, trouwde Suzanne met Isaac Rousseau. Dat was in die tijd geen late leeftijd om te trouwen.

De gemiddelde huwelijksleeftijd was vijftientig, wat te maken had met de noodzakelijke financiële zekerheid en ook het geboortecijfer binnen de perken hield. Maar het dubbele huwelijksfeest waar Jean-Jacques aan herinnert in de *Bekentenissen* was een sprookje. Isaacs zus trouwde met Suzanne's broer, nauwelijks een week voor de geboorte van hun kind, wat een strenge reprimande van de Consistorie opleverde. Het kind stierf onmiddellijk, maar ook dat was een verhaal waar Jean-Jacques nooit iets over hoorde. Zijn familie zorgde ervoor dat hij een heel romantisch idee van zijn ouders en verwanten had vol onweerstaanbare aantrekkingskracht en triomf over obstakels.

Isaac en Suzanne begonnen hun getrouwde leven in comfortabele omstandigheden: in het elegante huis van de familie Bernard aan de Grand rue 40 in de chique bovenstad. Het was gebruik dat de dochters een rijke bruidsschat meekregen, terwijl de zoons een kleinere som geld ontvingen, maar wel in een beroep werden opgeleid dat de families kon ondersteunen. Isaac Rousseau kreeg 1.500 florijnen van zijn vader, wat gelijkstaat aan 750 Franse livres, geen fortuin maar toch ook niet onbelangrijk: een familie kon rondkomen met 200 livres per jaar en kon comfortabel leven van 1.000 livres. Suzanne bracht 6.000 florijnen in en een stuk land in de Jura, een walnoten kledingkast, een groen leren schrijfcassette en zes koffielepels. Negen maanden later werd hun eerste zoon geboren, François.

Spoedig kwam het gezin in financiële problemen. Dat kwam ten dele door een algemene economische crisis, maar het lijkt er ook op dat Suzanne's moeder, waarmee het stel samenleefde, het leven steeds onaangener maakte voor haar zorgeloze schoonzoon. Hoe dan ook, nog geen drie maanden na de geboorte van François, vertrok Isaac naar Constantinopel, waar hij klokkenmaker werd bij de sultan. (In elk geval was dat zijn verhaal; er is geen bewijs voor dat hij werkelijk een dergelijke betrekking heeft gehad.) Zijn vertrek was niet zo buitengewoon als het vandaag de dag mag lijken, want de inwoners van Genève werden wel 'de grootste vagebonden van de wereld' genoemd. In de directe familie van Isaac zat een oom die in Londen woonde, een ander verbleef in Hamburg, en een broer woonde in Amsterdam; zijn zwager woonde in Venetië en stierf

in South Carolina, en een neef reisde naar Perzië. Niettemin was Constantinopel, zoals Raymond Trousson opmerkt, wel erg ver weg om te ontsnappen aan zijn schoonmoeder. Terwijl hij daar was, verkeerde Isaac in een gemeenschap van immigranten uit Genève. De calvinistische pastor noemde hem in een brief aan zijn collega's thuis. Hij prees hem voor 'het brandend houden van de toorts van onze vroomheid en eruditie te midden van de schaduwen van het pausdom'. We weten bijna niets over Suzanne's leven in de tijd dat Isaac weg was, maar Jean-Jacques meende dat ze gelukkig was. Hij noteerde een spontaan gedicht dat ze zou hebben gemaakt toen ze wandelde met haar schoonzus. Het gaat over de echtgenoten, die ook broers waren, en de vrouwen, die ook zussen waren. Hij had vooral plezier in het verhaal over een oude Franse diplomaat in Genève die zijn hart aan haar verloor, zonder ooit haar deugdzaamheid in diskrediet te brengen.

Een jaar na de dood van zijn schoonzus, in 1710, kwam Isaac Rousseau, na een afwezigheid van zes jaar, eindelijk naar huis, ongetwijfeld aangetrokken door de 10.000 florijnen die Suzanne had geërfd. Jean-Jacques werd negen maanden later geboren en werd vernoemd naar een rijke peetvader, die helaas spoedig daarna stierf. Het schokkende verlies werd in de archieven geboekstaafd: 'Op donderdag 7 juli 1712, om elf uur 's morgens, stierf Suzanne Bernard, op de leeftijd van negenendertig jaar, aan hevige koortsaanvallen in de Grand rue.' Alles bij elkaar hadden ze slechts twee jaar van hun getrouwde leven samengewoond.

Isaac bleef in het huis van zijn overleden vrouw, en zijn ongetrouwde jongste zus, ook Suzanne genaamd, trok bij hem in en hielp hem met François en de nieuwe baby. Als volwassene kon Jean-Jacques er slechts naar gissen hoe zijn vroegste jaren waren geweest, want hoewel hij de wereld leerde om aandacht te besteden aan de vroege kindertijd, schreef hij: 'Ik weet zelf niet wat ik deed voor mijn vijfde of zesde levensjaar.' Terugkijkend door de nevels van de moeilijke jaren die zouden volgen, beeldde hij zich in dat het een tijd van idyllische vrede was. 'De kinderen van koningen werden niet met meer zorgen omringd dan ik tijdens mijn eerste levensjaren, ja, ik werd door iedereen bewonderd.' Hij had een nauwe band met zijn

tante Suzon, zoals hij haar noemde. In de *Bekentenissen* prees hij haar als ‘een ongetrouwde vrouw vol gratie, intelligentie en gezond verstand’. Hij dacht met genoegen terug aan het geluk dat hij voelde als ze zat te borduren en zong. ‘Haar vrolijkheid, haar zachtheid, en haar plezierige gezicht hebben zo’n diepe indruk op me gemaakt dat ik haar manier van doen, haar gezichtsuitdrukking en haar houding nog steeds voor me zie. Ik herinner me haar lieve kleine gezegden. Ik kan je vertellen hoe ze gekleed ging en hoe ze haar haar droeg en, niet te vergeten, de twee krullen van haar zwarte haar, die langs de zijkant van haar gezicht hingen, naar de mode van die dagen.’ Hij was vooral dankbaar voor de liefde voor de muziek die ze hem had bijgebracht, door ongelofelijk veel liederen te zingen ‘met een zachte, hele lieve stem’. Later in zijn leven zou hij steeds tot tranen toe geroerd worden als hij een van deze liederen zong, een herdersdeuntje over de gevaren van de liefde. Hij gaf toe dat hij bewust niet probeerde om te achterhalen waar het vandaan kwam. ‘Ik ben er bijna zeker van dat het plezier dat de herinnering die deze melodie mij geeft, verdwijnt als ik ontdek dat anderen behalve mijn arme tante Suzon het ook zongen.’

Jean-Jacques zou aanvankelijk niet hebben geweten dat Suzon niet zijn echte moeder was. Zes jaar later, toen ze tachtig was en hij beroemd was geworden, dicteerde ze een brief aan hem (haar ogen waren waarschijnlijk niet goed genoeg om te schrijven), waarin ze zei dat ze altijd ‘een moederlijke tederheid’ voor hem had gevoeld. Ze ondertekende met: ‘Je liefhebbende en tedere vriend en tante’. In een andere brief voegde de vriendin die de brief op papier zette, eraan toe: ‘We hebben over je gesproken als het dierbaarste wat ze bezit.’ In de *Bekentenissen* zou Rousseau schrijven: ‘Lieve tante, ik vergeef je dat je me in leven hebt gehouden, en het doet me zeer dat ik niet in staat ben om je, aan het einde van je dagen, de tedere zorg te geven die je mij schonk aan het begin van mijn leven.’ Een paar jaar later, toen ze stierf op de leeftijd van drieënnegentig jaar, wijdde hij opnieuw enkele woorden aan haar: ‘Het is dankzij haar dat ik nog steeds gehecht ben aan iets van waarde op deze aarde, en ongeacht wat mensen doen, zolang ik dat vast kan houden zal ik van het leven blijven houden.’

Er was nog een andere vrouw in het leven van de jongen: zijn kindermeisje of mie, Jacqueline Faramand, de dochter van een schoenmaker, die slechts zestien jaar ouder was dan hij. Vele jaren later vertelde een inwoner van Genève wiens vader eveneens door Jacqueline was verzorgd dat ze bemind was om haar vriendelijkheid, gulheid en vrolijkheid. Hij herinnerde zich dat toen Jean-Jacques een boek kapot scheurde en hij enkele dagen op zolder werd opgesloten, ‘de goede Jacqueline de enige was die hem kwam troosten’. Nadat Rousseau een beroemdheid was geworden, schreef hij een brief waarin hij zei dat hij altijd van haar was blijven houden. Om daar op nogal macabere wijze opnieuw aan toe te voegen dat zij schuldig aan was aan het feit dat hij nog steeds leefde. ‘Ik zeg vaak tegen mezelf te midden van mijn lijden dat als mijn goede Jacqueline niet zoveel moeite had getroost om me te behoeden toen ik klein was, ik niet zoveel tegenslagen zou hebben moeten doormaken na mijn jeugd.’

Toen François twaalf was en Jean-Jacques vijf vond er een drastische verandering plaats. Omdat hij financieel steeds meer onder druk kwam te staan, verkocht Isaac het huis van zijn vrouw voor de indrukwekkende som van 31.500 florijnen. Vermoedelijk was het de bedoeling dat het geld in bewaring zou worden gegeven voor de twee jongens totdat ze de leeftijd van vijftientig hadden bereikt, waarbij Isaac ondertussen van de rente zou leven. Maar in de loop der jaren slaagde hij erin om zich meester te maken van het hele bedrag. Het gezin verhuisde naar het lagere deel van de stad aan de andere kant van de Rhône, naar de rue de Coutance in de handwerkerswijk Saint-Gervais. Genève was in die tijd een kleine stad, met ongeveer 20.000 inwoners (Lyon had er 100.000 en Parijs op zijn minst een half miljoen). De afstand tussen de twee huizen was niet groot, maar er was een soort symbolische afstand tussen het hoger en lager gelegen gedeelte van de stad, tussen *du haut* en *du bas*. Deze verhuizing was dan ook een pijnlijke afdaling van de geprivilegieerde hoogten van de familie Bernard, die nooit veel hadden gegeven om de Rousseaus, hun schoonfamilie.

Isaac, Suzon en de twee jongens betrokken de vierde van vijf verdiepingen in een appartementenhuis in een buurt vol klokkenmakers, graveurs en zilversmeden. Isaacs slaapkamer en

werkplaats keek uit op de straat zodat hij goed licht had voor zijn veeleisende werk. Aan de andere kant, met uitzicht op wat vandaag de dag de rue Rousseau is, lag een grote keuken en een slaapkamer die Jean-Jacques waarschijnlijk deelde met Suzon. Zoals vaker gebeurt, kreeg de rue Rousseau haar naam door een misverstand. Na de Franse Revolutie gaven zijn bewonderaars er de voorkeur aan om te geloven dat hij niet in de chique bovenstad was geboren, maar hier in deze volksbuurt. Ze bevestigden een gedenkplaat – met eerbied bekeken door pelgrims zoals Stendhal, Dumas, Ruskin en Dostojewski – op een ander huis in Saint-Gervais, dat in het bezit was geweest van David Rousseau, zijn kille en gierige grootvader, waarmee hij nauwelijks een relatie schijnt te hebben gehad.

Veel van de Frans-protestantse vluchtelingen in Genève waren geschoolde ambachtslieden, en de kleine stad werd welvarend door de aanwezigheid van veel klokkenmakers en juweliërs. In die tijd leverden de bankiers het ruwe materiaal en verdeelden het werk onder talloze kleine werkplaatsen. Twee van de tien mannen waren klokkenmaker. Jean-Jacques zag zichzelf graag als *un homme du peuple*, en zijn trouw met het ambachtswerk droeg bij aan zijn afkeer van ‘die belangrijke mensen die kunstenaars in plaats van ambachtslieden worden genoemd, alleen voor ijdel en rijken werken, en een willekeurige prijs voor hun prullaria vragen’. De ambachtslieden waren heel trots op hun intellectuele vermogens. ‘Een klokkenmaker uit Genève,’ zo schreef Rousseau, ‘is een man die overal kan worden geïntroduceerd. Een klokkenmaker uit Parijs kan alleen over klokken en horloges praten.’ En inderdaad merkt een Britse bezoeker op dat ‘zelfs de lagere klassen heel goed geïnformeerd zijn, en er is misschien geen stad in Europa waar de kennis zo algemeen verbreid is’. Een andere bezoeker aan de stad merkt halverwege de eeuw op dat werklieden uit Genève dol waren op het lezen van de werken van Locke en Montesquieu.

De ambachtslieden van Genève lazen niet alleen over politiek, maar ze beleefden het ook, in hun verzet tegen de bevoorrechte klasse die Genève bestuurde. Op een dag zouden ze Rousseaus *Maatschappelijk verdrag* in het vuur gooien. Onlangs is aangetoond dat het blok waar de Rousseaus woonden, meer politieke oproerkraaiers telde dan welk

ander deel van de stad ook. Zelfs vreemdelingen waren verbaasd over het openlijk vertoon van klassegevoelens, zoals een Engelse aristocraat die een halve eeuw later meldde dat hij vlakbij de Mont Salève werd beledigd door ‘een bende klokkenmakers met O-benen, die pijpen rookten en hun violen bespeelden, en met hun vingers knipten, met al die schaamteloze vulgariteit die zo kenmerkend is voor de mensen uit het ruebasse-gedeelte van Genève.’

Voor al het voorbeeld van zijn vader inspireerde Jean-Jacques. Isaac Rousseau had veel ondeugden: hij was zelfzuchtig, opvliegend, onbetrouwbaar en in staat om zijn gezin in de steek te laten zonder daar over in te zitten. Geen aangename karaktertrekken en Jean-Jacques leed aan de gevolgen daarvan. Maar Isaac was ook energiek, had een grote verbeeldingskracht en was teder, een liefhebber van muziek, boeken en ideeën. Bovenal zag zijn begaafde zoon hem als een vriend, heel anders dan de strenge autoritaire figuren in de calvinistische traditie, zoals bij de meesten van zijn verwanten in de Bernard-tak van de familie. Isaac moedigde Jean-Jacques aan, of stond hem op zijn minst toe, om zich op zijn eigen manier te ontwikkelen en gaf hem het gevoel dat ze gelijken waren met dezelfde excentrische gewoonte om de romantische novellen te lezen, die moeder had nagelaten. Deze boeken – de bekendste is *Astraea* van Honoré d’Urfé – waren erg populair geweest in de eeuw daarvoor, maar waren uit de mode in de tijd dat Jean-Jacques ze voor het eerst in handen kreeg. Ze zouden spoedig worden vervangen door een meer realistisch prozagenre. Toen hij nog maar zes of zeven was, las Isaac samen met zijn zoon uit deze boeken om hem te leren lezen, ‘maar al spoedig waren we zo in de ban dat we om de beurt en zonder pauze lazen en zo de hele nacht doorbrachten. We konden vaak niet stoppen voordat het boek uit was. Soms zei mijn vader, als hij de zwaluwen in de ochtend hoorde, met het schaamrood op de kaken: “Kom, laten we gaan slapen. Ik ben een groter kind dan jij.”’ Later realiseerde Rousseau zich dat het vroegtijdig lezen ‘een bizarre en romantische gloed gaf aan het menselijk bestaan, waar ervaring en denken me nooit echt van hebben kunnen bevrijden’. Het gaf hem ook iets anders dat van grote waarde was: een diep intuïtief gevoel voor literaire stijl, voor ritme en accent en treffende formuleringen.

Isaac Rousseau

Dit wat afschrikwekkende portret, een miniatuur op ivoor, slaagt er niet in om de gevoelige kant van Isaac te vangen, maar doet recht aan zijn argwanende en licht ontvlambare aard. Maurice Cranston ziet er – misschien ten onrechte – ‘een opgeblazen, vormeloos, boers gezicht’ in ‘met kleine donkere ogen en samengeknepen lippen, de uitdrukking van een onopvallend man’.

Deze vroege onderdompeling in de literatuur zou cruciaal blijken voor zijn latere ontwikkeling als een van de grote meesters van het Franse proza. (Hij had minder ervaring met poëzie en was daar nooit erg goed in.)

Zo nu en dan gaf Isaac zijn zoon les in allerlei dingen. Hij onderwees hem bijvoorbeeld in de Copernicaanse astronomie, wat hem later terugkijkend ervan zou overtuigen dat kinderen nog niet toe zijn aan abstracties. Praktische voorbeelden werkten beter. ‘Mijn eerste en beste lessen in de kosmologie ontving ik bij de werktafel van een klokkenmaker met als enige instrument een poetsballetje dat vastzat met pinnetjes.’ Toen de romans hem niet meer bevredigden, kwam er een ander soort lezen voor in de plaats. Zijn moeders oom, de predikant, had een verzameling antieke en moderne klassieken nagelaten en de jongen las deze hardop voor aan zijn vader tijdens het werk. Plutarchus werd zijn favoriet. Voor hem was Plutarchus’ *Levens van edele Grieken en Romeinen* ook een soort roman, waarin geschiedenis niet werd gebracht als een reeks gebeurtenissen – iets waar hij nooit veel interesse voor had gehad –, maar als de gedenkwaardige handelingen van helden. Opnieuw raakte de jongen in vervoering. ‘Ik was constant bezig met Rome en Athene, leefde zogezegd met deze grote mannen samen, en als de zoon van een vader wiens liefde voor het vaderland zijn sterkste drijfveer was, voedde ik mezelf met hun voorbeeld. Ik beelde me in dat ik een Griek of een Romein was. Ik werd het personage waarover ik las.’ Op een dag ging hij zo ver dat hij het gezin aan tafel deed op-

schrikken door zijn hand boven een brandende schotelverwarmer te houden, in navolging van een dappere Romein genaamd Scaevola die zijn hand in het vuur hield en liet verbranden. Zijn liefde voor ‘mijn meester en trooster Plutarchus’ verdween nooit. Een vriend zei dat hij Plutarchus uit het hoofd kende en de weg in Athene beter zou hebben geweten dan in Genève.

In zekere zin bepaalde het Genève uit Rousseaus jeugd zijn ervaring van een klassieke stadsstaat. Omgeven door machtige en vaak ook bedreigende burens had de stad zijn onafhankelijkheid weten te bewaren en zou tot 1814, een volle eeuw na Rousseaus geboorte, geen deel uitmaken van Zwitserland. In theorie werd Genève democratisch geregeerd door een Algemene Raad van mannelijke burgers, die een minderheid vormden onder de totale bevolking. De meeste mensen in de stad waren immigrant en werden ‘inwoners’ genoemd, terwijl men hun nakomelingen ‘autochtonen’ noemde. Beide groepen bezaten geen burgerschapsrecht. In de praktijk werd de stad geregeerd door een kleine groep rijke families die de Raad van Tweehonderd bemandede en die op haar beurt de eigenlijke macht delegerde aan een dagelijks bestuur van 25 leden, dat bekend stond als de Kleine Raad. Geen enkele Rousseau werd ooit verkozen in de Raad van Tweehonderd, wat een verheffing zou hebben betekend tot de *haute bourgeoisie*.

Wonend in een arbeiderswijk met een vader die graag debatteerde over politiek, groeide Rousseau op in de overtuiging dat het volk soeverein was en dat de regerende oligarchie een belachelijke vertoning maakte van haar bestuurstaak. ‘Een soeverein die nooit een soevereine daad verricht, is een keizer zonder kleren,’ zei de patriot Pierre Fatio in 1707, toen hij om democratische hervormingen riep. De Kleine Raad liet hem doodschieten. Een positief gevolg van de Fatio-affaire was dat de autoriteiten gedwongen werden om de *Edicten van de Republiek van Genève* te publiceren, waarmee ze toegaven dat de burgers tot op dat moment geen gelegenheid hadden gehad om kennis te nemen van de wetten die ze zouden moeten gehoorzamen. Isaac Rousseau woonde in die tijd in Constantinopel en miste de opwindings, maar zijn vader, David, steunde Fatio’s protesten en werd om die reden bestraft.